

NÁDAS PÉTER

Isteni rész, emberi egész

Nem foglalkozom vele többé. Huszonöt éven át szinte mással se foglalkoztam, mint képzelt személyek gyermekkorával, s ennek megfelelően a sajátommal és a másokéval. Egykori élményeimet és mások élményeinek emlékeit úgy használtam ebben a munkában, mint valami testhez álló műszert. Műszerem mutatóján figyeltem, hogy mi az, ami megtörténhetik, és mi az, ami nem történhetik meg képzelt történetemben. Így építettem föl mások gyermekkorát a magaméból.

Eloolvastam az ide vonatkozó irodalmat, a szépet és a tudományosot. A képzeleten és a tapasztalaton elvégzett mérések eredményeinek elemzésével meghatároztam a különbségek és azonosságok hatókörét. A tapasztalatokban megnyilvánuló azonosságok elemzése láthatóvá tette az emberi egyed mozgásának alapformáit. A tapasztalatokban megnyilvánuló különbségek elemzése láthatóvá tette az emberi közösség állapotának alapformáit. S e kettő összevetése láthatóvá tette azt a közeget, amelyben az egyed a szándékaival mozog.

Az emberi arc és a test, vonásainak játéka és tagjainak gesztusrendszere híven árulkodik az élményeiről, s ezáltal arról a közegről, amelyben ezeket az élményeket megszerezte. Első rápillantásra mindenkiről megállapítjuk, hogy férfi-e vagy nő, szép-e vagy csúnya, hozzávetőlegesen meghatározzuk az életkorát, ami azonnal tapasztalatainak mennyiségére utal, némi gyakorlattal meghatározhatjuk faji, nemzeti, vallási hovatartozását, a szakmáját és a szociális helyzetét, ami viszont tapasztalatainak minőségére utal; s mindez nagy vonalakkal körülírja neveltetésének és fejlődésének körülményeit: a gyerekkorát. Olyan ez, mint a felhám. Még annak észrevételéhez se szükséges behatóbb elemzés, hogy a megfigyelt személy milyen életenergiákkal rendelkezik, hiszen a gyorsaságot és a lassúságot, a gyöngeséget és az erőt, a szelidséget és a durvaságot, a hevesiséget és a bágyadtságot mindenki meg tudja különböztetni egymástól.

Amit a megfigyelő szem észrevesz, egyszerre utal a közvetlen életkörünyezetre, a megszerzett tapasztalatok mennyiségére és minőségére, a neveltetés körülményeire és az alkatra.

Hol a környezete szempontjából látjuk valakinek az alkatát, hol az alkata szempontjából a környezetét. Ám az alkati adottságokat nem tudjuk levezetni a környezet adottságaiból, mint ahogyan a környezeti adottságokból se tudunk fölépíteni egy épkezláb alkatot. Nincsen olyan ember, akinek az alkatát a környezete ne alakította volna ilyené vagy olyanná, mint ahogyan nincsen olyan környezet se, melynek ne kéne adott alkatokkal számolnia.

Ha valakinek az alkatáról kívánunk ítéletet alkotni, akkor nem bízhatjuk magunkat a szemünkre. A felhámot meg kell érintenünk. Nincsen olyan ember, aki ne érezne készletét e mélyebb megtapasztaláshoz, és ugyanakkor ne lenne tárgya e megtapasztalásnak. Mert akit szépek lát a szem, az lehet gonosz, aki lassú, az lehet gyáva, bátor vagy akár vakmerő, a csúnya ember nem föltétlenül barátságtalan, és a heves-

ségnek se kell föltétlenül a mértéktelenséggel párban állnia. Az alkat megítéléséhez éppen annak meghatározása szükséges, hogy miként kapcsolódnak valakiben a tulajdonságok alapformái.

Az érintés helyzetet teremt két alkat, az alaptulajdonságok két különböző csoportja között, s a kapcsolat aszerint fog alakulni, hogy ezek a tulajdonságok milyen hatással lehetnek egymásra.

Ha a gondolkodás a környezet szempontjából ítéli meg az alkatot, akkor az alkatot óhatatlanul változékonynak, a környezetet viszont állandónak fogja tekinteni, mert azzal a reménnyel él, hogy az adott tulajdonságokat a helyzet egyensúlyának érdekében ilyenné vagy olyanná lehet alakítani. És ebben van is némi igazság, hiszen nincsen olyan alkat, mely ne arra törekednék, hogy a helyzete feszültségmentes legyen a környezetében, s ebben a tekintetben a környezet által bizony alakítható.

Hasonló a történéis az ellentétes esetben is.

Ha a gondolkodás az alkat szempontjából ítéli meg a helyzetet, akkor az alkatot óhatatlanul állandónak, a környezetet pedig változékonynak fogja tekinteni, mert ebben az esetben azzal a reménnyel él, hogy a környezet az alkati adottságok kívánalmi szerint ilyenné vagy olyanná alakítható. Ebben is van némi igazság, hiszen nincsen olyan környezet, melyet ne az egymás közötti egyensúlyra törekvő alkatok alakítanának, s ebből a szempontból a helyzet valóban mindig megváltoztatható.

Vegyük szemügyre a kapcsolódási formák legegyszerűbbjét, a páros kapcsolatot. A páros kapcsolatban mindig én vagyok az állandó elem, s ő a változékony. Miközben tulajdonságaim csoportjával környezetet teremtek a másik egyed alkatának, a másik egyed a tulajdonságainak csoportjával környezetet teremt az én alkatomnak. De amennyiben egy páros kapcsolatban mindig én óhajtanám biztosítani az állandóságot, miközben a másik is ezt akarja, nem az egyensúly, hanem a tulajdonságok alapformái között dúló harc állandósodik a helyzetünkben; s ez lesz a közös.

Ha viszont egy emberi egyed tulajdonságainak mindegyik alapformája, akár annak ellentétéként, akár annak kiegészítéseként, megfelel egy másik emberi egyed tulajdonságainak, tehát nem a tulajdonságok egyike vagy másika, hanem mindegyike érintkezik mindegyikével, s így önálló összefüggérendszerként a tulajdonságok egyetlen csoportját alkotja, akkor az egyenlőség kivételes egyensúlya jön létre két alkat között. Ezt a helyzetet szoktuk szerelemnek nevezni. Kérdés persze, hogy minek az egyenlőségét hozza létre a tulajdonságok egyensúlya ebben a helyzetben?

A szerelemben tiszta adottságként élem át a másik ember alkát, mert adottságait nem tudom elválasztani a saját alkatom adottságaitól; mivel minden alaptulajdonságomnak van egy megfelelője benne, se a saját állandóságomnak, se a másik változékonyságának nincsen többé jelentősége: így élem át tiszta adottságként a saját alkatomat az alkatában.

A szerelem helyzetében két különálló alkat önmaga egyetlen környezetévé változik. Tulajdonságaik különbözősége olyan állandónak, közösnek és kölcsönösnek bizonyuló vonás tulajdonságaik egyensúlyában, mely azonossága által teszi egyenlővé őket. Két különálló alkat ezért kizárólag a szerelem helyzetében teheti túl magát azon a környezeten, amelyből származik, s amely különben ilyenné vagy olyanná teszi.

Van tehát egy olyan helyzet, amelyben az alkat túlteheti magát a környezetén, anélkül, hogy része ne maradna, ám nincsen olyan helyzet, amelyben a környezet túltehetné magát az őt alkotó alkatokon, tehát ne egész maradna. Az alkat a bennünk lévő isteni rész, a környezet pedig a ránk bízott emberi egész.

Az emberről való gondolkodás ezen a ponton azért kerül válaszütra, mert az alkatról való gondolkodásban a világegyetem részének szempontjából, a környezetről való gondolkodásban viszont az emberi közösség egészének szempontjából kell megítélnie a saját helyzetét. Csakhogy az emberről való gondolkodás igazi nehézsége abban

áll, hogy az emberi közösség egésze olyan része a világegyetem egészének, amely csak az őt alkotó részek által részesülhet e nagyobb egészből.

Az evangélisták közül János és Márk egyáltalán nem beszél Jézus gyermekkoráról. Máté körültekintő, de a leszármazást egyáltalán nem jellemző genealógiai táblázattal kezdi elbeszélését, szól a fogantatás, a születés, az elmenekítés és a visszatérés körülményeiről, ám valóságos alakként, hasonlóan társai elbeszélés módjához, nála is csupán akkor jelenik meg Jézus, mikor immár felnőtt férfiként megkereszteli őt János. Egyedül Lukács szól a tizenkét éves gyermekről. Története azonban nem arról ad képet, hogy milyen gyermek ő, hanem arról, hogy ki ő.

Akiről tudjuk, hogy ki, nem szükséges még azt is megmondanunk, hogy milyen. Ez fordítva azonban nem így van. Bármennyi igaz jelzővel illessünk is valakit, jelzőink óhatatlanul arra utalnak, hogy milyen ő nekünk, de ettől még nem tudjuk meg, hogy ki.

Ha meg valakivel kapcsolatban arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen, akkor azt is megkérdezzük, hogy miért olyan, amilyen. Ez a kérdéssor valójában azt a dilemmát rejti, hogy a másik ember alkatát nem tudom magyarázat nélkül elfogadni önálló egészként, hiszen nincsen pontos képem azokról a tulajdonságairól, melyek összefüggése elkülöníti őt tőlem.

A szerelmes ember ilyesmit soha nem kérdez. Amennyiben ujjongó állításai között egyáltalán fölmerül egy kérdés, akkor az inkább ilyesféleképpen hangzik: miért éppen én részesültem abban a kivételes kegyelemben, hogy találkozhattam vele. Ez a kérdés pedig valójában azt a dilemmát rejti, hogy a szerelem helyzete nem ad módot az alkatok szétválasztására, holott érzékszerveink éppen abból indultak ki, és mindig is oda térnek, hogy a másik ember nálunk mennyivel különb, habár ennél egyenlőbbek már nem lehetnének.

A szerelem helyzetében válik élményünkkel, hogy az alkatok közötti egyenlőséget nem a hasonlóságuk, hanem a különbözőségük biztosítja.

Az alkat közvetlen kapcsolatban áll a világegyetem természetével, amivel a környezet csak közvetett kapcsolatban állhat. Az analitikus gondolkodás ennek megfelelően azt kérdezi, hogy milyen ember ő, az organikus gondolkodás viszont azt kérdezi, hogy ki ő; az analitikus gondolkodás a történetével foglalkozik, az organikus gondolkodás a helyzetével, az előbbi a feltételekkel, az utóbbi az állapottal.

Se az antik, se a középkori irodalom hőseinek nincsen gyerekkora; nincsen Odüsszeuszaknak, nincsen Don Quijotének, nincsen Hamletnek se. Az alkatuk szempontjából szemléljük a világot, és nem a környezetük szempontjából az alkatukat.

A gyermekkorral való beható foglalkozás viszonylag új keletű, és a kultúrák történetében mindenképpen egyedülálló jelenség. A gyermekkor vázlatos ábrázolása a szentek életrajzában, illetve vallomásaiban jelenik meg először. Történetük abból indul ki, hogy tiszta adottságként föltalálható bennük az isteni rész, mely közvetítők segítségével azt az egészet hivatott keresni, aminek a része. Az se tekinthető véletlennek, hogy a szentek Krisztus iránt érzett szerelmükről beszélnek. Nem mindenki részesül e szerelemből, hanem csak az, aki megfelel az alkata által támasztott feltételeknek, s még kegyelemben is részesül, ám aki részesül belőle, és a feltételeknek megfelel, az aztán bármilyen környezeti feltételek között.

Azok az újkori gondolkodók, akik az erény elsajátíthatóságának és közössé tételeknek a feltételeit az emberi közösség feszültségmentes együttélésének a szempontjából gondolták át, ezen a halovány nyomon indulhattak el. Ha ugyanis kijelentem, hogy bármilyen környezeti feltételek között, bárki kiválóvá válhatik, akkor vagy azt az embert kell a legkiválóbbnak neveznem, aki úgy változtatja meg a közös élet feltételeit, hogy azok hatására kivétel nélkül mindenki kiváló lehessen, avagy azt az embert, aki a lehető legjobban sajátítja el a közös környezet kiválóságra vonatkozó igé-

nyeit, s ezáltal maga is hozzájárul ahhoz, hogy a kiválók mindenki számára egyenlőn kiváló feltételeket teremtsenek; vagy azt az embert, aki alkati adottságainál fogva képes a közös környezet életfeltételeinek a megváltoztatására, vagy azt az embert, aki a saját életfeltételeinek a megváltoztatásával részesévé válik a kiválóságra vonatkozó közös változásnak.

Az újkori analitikus iskolák a genealógia antik elvével és a kegyelem keresztény elvével együtt, így tüntették el a gondolkodásból az emberi egyed alkatában megnyilvánuló, s őt közvetlenül a világegyetem egészéhez kötő isteni részt, az állandóság elvét, s egy olyan, minden emberi egyedben megnyilvánuló elvet, a változékonyság elvét helyezték a helyébe, amely aztán az emberi egyedet az emberi közösség közvetítésével köti a világegyetem egészéhez, és nem fordítva.

Az analitikus gondolkodás tán azért fordul oly nagy figyelemmel a gyermekkor felé, mert ez az egyetlen olyan élethelyzet, amelyben a változékonyság elve a közösség egészének összefüggéseiben belül, viszonylag tisztán ábrázolható. Nincsen olyan felnőtt, aki ne lett volna gyerek. Nincsen olyan gyerek, aki ne eszmék nélkül született volna e világba. A közös gyermekkor szempontjából szemlélve valóban elmondható, hogy minden ember közös vonása a változékonysága, hiszen alkati adottságaitól függetlenül, csaknem menetrendszerűen gyarapodik súlyban, tapasztalatban, tudásban, és érési folyamatának különböző állomásain olyan azonos lelki akciókba bonyolódik, s olyan azonos lelki reakciókat ad, amelyekben a közös környezet életfeltételeit a saját természeteként produkálja vagy reprodukálja. Ha pedig ez így van az emberi egyed fejlődését illetően, akkor miért ne lehetne így az emberi közösség fejlődését illetően is? Ha a gyermek fejlődése az alkalmazkodás által való kisajátítás, akkor a közösség fejlődése miért ne lehetne a világegyetemnek alkalmazkodás által való kisajátítása?

A gyermeki tevékenység kétségtelenül arra irányul, hogy tartósan használható egyensúlyi helyzetet hozzon létre az alkati adottságok és a környezeti feltételek között. Ennek, az állandóságot a változásra való készségben érvényesítő tevékenységnek a nyomai íródnak valamennyiünk arcára; mozdulataink ennek az állandó egyensúlykeresésnek az eszközei lesznek. Az arc vonásai és a mozdulatok rendszere hiven tükrözi azokat a tulajdonságokat, amelyek képesek voltak alkalmazkodni a környezeti feltételekhez, és azokat is, amelyek erre nem voltak képesek.

A környezet feltételeinek tökéletes és teljes elsajátításában ott mutatkoznak meg a határok, ahol az alkati adottságok lehetetlenné teszik az elsajátítást. Az alkati adottságok tökéletes és teljes megnyilvánításának viszont ott vannak a határai, ahol a környezet feltételei nem felelnek meg ezeknek az adottságoknak.

E határpontokon túl kezd működni a képzelet, amit a szándék köt vissza a tapasztalathoz.

Az emberi egyed fejlődése csak akkor lehetne hát az emberi közösség fejlődésének mintájává, ha se a képzeletével, se a szándékaival, senki nem lépné át az emberi közösség életfeltételeinek a határait, hanem mindig azon belül maradna, amit a közösség közvetít a világegyetem egészéről. De akkor lehetne-e egyáltalán képzeletről és szándékról beszélni? Lenne-e különbség arc és arc, mozdulat és mozdulat között?

Huszonöt éven át, szinte mással se foglalkoztam, mint azokkal az összefüggésekkel, amelyek az emberi közösség állapotának alapformáit az emberi egyed helyzetének alapformáihoz kötik. Az analitikus gondolkodás módnak megfelelően, az a meggyőződés vezetett, hogy az alkatról vagy a környezetről való gondolkodás szempontjai végül is fölcserélhetők; hasonlóképpen ahhoz, ahogyan képzeletének helyességét a tapasztalataival, tapasztalatainak helyességét a képzeletével méri meg az ember. De éppen a gyermekkorral való következetes foglalkozás vezetett el ahhoz a kínos felismeréshez, hogy az emberi közösség és az emberi alkat viszonya se az alárendelés, se a mellérendelés szabályai szerint nem ábrázolható.

Az emberi közösség egészéről csupán az alkat szavával beszélhetünk hitelesen, az emberi közösség egészének azonban egyáltalán nem lehet hiteles szava egy alkatról, hanem csak ítélete. A gyermekkorral való következetes foglalkozás nem a felnőttkorhoz, a felnőttkorral való foglalkozás pedig nem az egyenlő emberek társulásának eszméjéhez vezetett, hanem az alkathoz, és az alkatnak nincsen se gyerekkora, se felnőttkora, hanem állandóan összefüggő tulajdonságai vannak. Elég messzire megyek, ha azt mondom, hogy a tulajdonságoknak e csoportja az egyed nemétől, életkorától és környezetének feltételeitől függetlenül, csak egy másik egyed vonatkozásában kerülhet az egyenlőség helyzetébe, de ugyanilyen szerelmi helyzet nem alakulhat ki az emberi közösség egésze és az emberi egyed között. Az egyik alkat, különbözősége folytán ellentéte vagy kiegészítője lehet egy másik alkatnak, de az emberi közösségnek nincsen alkata, hanem csak alkatokhoz mérhető milyensége van, s ezért csak a különböző alkatok tulajdonságaiban rejlő hasonlóságok alapján törekedhetik arra az egyenlőségre, amelyet csak a különbözőségek alapján lehetne elérni.

Egy emberi közösség az életfeltételek elsajátításának mintájává teheti a gyermekkort, a közös beszéd alapjává a hasonlóságot, az együttélést formázó elvvé a változékonyságot, és mégse kerülheti el, hogy az őt alkotó alkatok az életfeltételek elsajátításának mintájává ne a szerelmet tegyék, a közös beszéd alapjává ne a különbözőséget, és az együttélést formázó elvvé ne az állandóságot.

Az alkatnak az emberi közösség egészét illető szava, vagy milyenségére vonatkozó ítélete ezért mindig rebellió: a közösségnek csak milyensége van, de nincsen személye. Az emberi közösség egészének alkatra vonatkozó ítélete pedig mindig tévedés: az alkatnak van milyensége és van személye is. Az alkatra vonatkozó közös ítéletnek csupán egy olyan isteni egész adhatna hitelt, amelynek ugyanakkor nem lenne része az alkat. A közösség egészére vonatkozó szavaknak ezzel szemben hitelt adhat bármelyik alkat, hiszen nincsen olyan alkat, mely ne lenne része ennek az egésznek.

Ha a közösség egészének nevében bátorkodott bárki ítéletet mondani bárkiről, akkor biztos lehet benne, hogy tévedett, hiszen a közösség egészéből kizárta azt, aki fölött ítéletet mondott; a milyenségről beszélt, holott a megítélt személye nélkül a közösség is megszűnt egész lenni. De nem így van, amikor az emberi egyed alkot ítéletet a közösség egészéről. Ez az ítélet mindig hiteles és igaz, mert az emberi közösségnek nincsen személye, csak milyensége. Így aztán kizárólag az a közösség képes hitelesen gondolkodni önmagáról, amely a közösség egészének alkatra vonatkozó téves ítéleteit legalábbis korrigálja az őt alkotó alkatoknak a közösség egészére vonatkozó rebelliójával.

Következő számunkból

Emlékezés Karl Barth-ra (Benczur László, Fila Béla)

Cserháti József: Az elveszett lelkiismeret keresése

Japán irodalom, japán kereszténység (Greguss Sándor tanulmánya és versfordításai,

Nemeshegyi Péter, Béky Gellért, Suszaku Endo írásai)

Földényi F. László: Hajóúton

Iránytű legyen! (A Vigilia kérdőívéről)